

Zakład karny jako jednostka penitencyjna

Zakład karny to miejsce, w którym osoby skazane prawomocnym wyrokiem sądu odbywają karę pozbawienia wolności, polegającą na przymusowym umieszczeniu skazanej osoby na określony czas w zamkniętym i strzeżonym miejscu. Oprócz konieczności przebywania w zakładzie karnym, dalsze dolegliwości dla osoby skazanej polegają na: poddaniu jej rygorom regulaminu więziennego, ograniczeniu w dostępie do niej osób spoza zakładu karnego oraz w kontaktach z takimi osobami, ograniczeniu lub braku możliwości wyjścia na wolność w ramach przepustek oraz stosowaniu kar regulaminowych za przewinienia przeciw dyscyplinie.

W Polsce, wg ustawy Kodeks Karny Wykonawczy, zakłady karne podlegają Ministrowi Sprawiedliwości i może on tworzyć nowe zakłady karne w drodze rozporządzeń i zarządzeń.

Mogą one być tworzone jako samodzielne zakłady, lub jako wyodrębnione oddziały zakładów karnych i aresztów śledczych.

Polskie prawo penitencjarne zna 4 rodzaje zakładów karnych: dla młodocianych, dla odbywających karę po raz pierwszy, dla recydywistów penitencjarnych oraz dla odbywających karę aresztu wojskowego.

Każdy z tych zakładów może być zorganizowany jako zakład karny zamknięty, półotwarty i otwarty. O wyróżnieniu rodzajów zakładów karnych przesądza kategoria osób, dla których przeznaczona jest określona jednostka.

Wymienione typy różnią się stopniem zabezpieczenia i izolacji tam przebywających, a także ich obowiązkami i uprawnieniami.

niami w zakresie poruszania się po terenie jednostki a także poza nią.

Kobiety karę pozbawienia wolności odbywają w odrębnych zakładach karnych lub w wydzielonych oddziałach zakładów dla mężczyzn.

Polski system penitencjarny stwarza nieograniczone możliwości tworzenia jednostek penitencjarnych, które z jednej strony mogą odpowiadać za zapotrzebowania więźniów określonych kategorii, natomiast z drugiej strony stwarzają możliwość modelowania warunków odbywania kary, tak by maksymalnie wykorzystać okres izolacji penitencjarnej do osiągnięcia celów poprawczych¹.

Rodzaje zakładów karnych

1. Zakład karny dla młodocianych;
2. Zakład karny dla odbywających karę po raz pierwszy;
3. Zakład karny dla recydywistów penitencjarnych;
4. Zakład karny dla odbywających karę aresztu wojskowego.

Zakład karny dla młodocianych wyodrębniono w celu odizolowania tej kategorii skazanych od demoralizującego wpływu innych uwięzionych oraz z przekonania, że młodociani stanowią grupę osób znajdujących się jeszcze w fazie rozwoju biologicznego i psychicznego, więc istnieje większa szansa, aniżeli wobec dorosłych, skutecznych oddziaływań na ich postawy. Intensywna praca resocjalizacyjna ma szczególne znaczenie dla osiągnięcia poprawczych celów kary i zwiększenia szans pomysłnej integracji społecznej po opuszczeniu zakładu².

W zakładzie karnym dla młodocianych odbywają karę skazani, którzy nie ukończyli 21 roku życia. Młodociany, któremu pozostało co najmniej 6 miesięcy do końca, nabywa prawo do ubiegania się o warunkowe zwolnienie a sprawiający trudności

¹ T. Bulendy i R. Musidłowski, *System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce*, Warszawa 2003, s. 213.

² B. Stando-Kawecka, *Prawne podstawy resocjalizacji*, Kraków 2000, s. 116.

wychowawcze poddaje się badaniom psychologicznym. Jeżeli jest to uzasadnione dorosły skazany po raz pierwszy, wyróżniający się dobrą postawą może odbywać karę w zakładzie karnym dla młodocianych.

Młodociani obligatoryjnie odbywają karę w systemie programowanego oddziaływania. Ponadto przepisy regulaminu przewidują, że w zakładach karnych dla młodocianych prowadzi się w szerszym zakresie zajęcia kulturalnooświatowe, sportowe i wychowania fizycznego, organizuje spotkania z rodzinami oraz współpracuje z osobami godnymi zaufania. Skazani odbywający karę w zakładach karnych dla młodocianych typu zamkniętego i półotwartego mają ponadto prawo do dodatkowego widzenia w miesiącu. Wobec młodocianych nie stosuje się surowszych kar dyscyplinarnych³.

W zakładach karnych dla odbywających karę po raz pierwszy osadzeni zostają skazani, którzy nie zostali skierowani do zakładu dla młodocianych, dla recydywistów penitencjarnych czy odbywający karę aresztu wojskowego oraz skazani odbywający zastępczą karę pozbawienia wolności orzeczoną w tej samej sprawie.

W tego typu zakładach mogą odbywać karę osoby skazane za przestępstwa nieumyślne. Odbywający karę mogą korzystać w zakładzie karnym z zatrudnienia, nauczania oraz zajęć społeczno-wychowawczych i sportowych.

W zakładach karnych dla recydywistów penitencjarnych odbywają karę dorośli skazani za przestępstwo umyślne na karę pozbawienia wolności lub zastępczą karę pozbawienia wolności oraz ukarani za wykroczenia umyślne, zasadniczą lub zastępczą karę aresztu, którzy poprzednio odbywali już takie kary lub karę aresztu wojskowego za umyślne przestępstwa lub wykroczenia, chyba że szczególne względy resocjalizacyjne przemawiają za skierowaniem ich do zakładu karnego dla odbywających karę po raz pierwszy.

³ B. Stando-Kawecka, *Prawne...*, op. cit., Kraków 2000, s. 118.

W polskim prawie karnym i penitencjarnym recydywista postrzegany jest jako groźny bandyta. W rzeczywistości jednak recydywiści są sprawcami przestępstw przeciwko własności (kradzież, włamanie, zagarnięcie mienia, przywłaszczenie, oszustwo, paserstwo, rozbój). Stanowią oni kategorię skazanych bardzo surowo traktowanych. Wyraża się to przede wszystkim w większym stopniu izolacji i mniejszym zakresie uprawnień.

Kryterium decydującym o zakwalifikowaniu do tej grupy jest fakt uprzedniego odbywania kary pozbawienia wolności lub kary aresztu, jak i umyślność popełnionych przestępstw lub wykroczeń.

Areszt wojskowy jest karą stosowaną wobec żołnierzy. Kary aresztu wojskowego trwają najmniej miesiąc, najwięcej dwa lata. Podczas odbywania kary skazany ma obowiązek pracy lub nauki. W tego typu zakładach uwzględnia się przestrzeganie dyscypliny wojskowej i elementów szkoleń wojskowych. Skazani umieszczeni są w odrębnych pomieszczeniach przy zachowaniu hierarchii w stopniach wojskowych. Skazani odbywają karę w pełnym umundurowaniu wojskowym pozbawianym godła państwowego oraz znaków i stopni wojskowych. Areszt wykonywany jest zgodnie z przepisami dotyczącymi kary pozbawienia wolności, chyba że przepisy części wojskowej Kodeksu karnego wykonawczego stanowią inaczej⁴.

Oprócz wymienionych wyżej zakładów występują również zakłady karne dla kobiet. Stanowią one niewielki procent populacji skazanych na karę pozbawienia wolności jednak dużo gorzej niż mężczyźni radzą sobie z rzeczywistością więzienną. Potrzebują one specjalnych warunków i programów resocjalizacyjnych, a także innego systemu kar i nagród. Osoby zajmujące się skazanymi kobietami przyznają, że praca z nimi jest bardzo trudna. Zdarza się, że kobiety odbywają karę w dużych, starych więzieniach, źle wyposażonych pod względem sanitar-

⁴ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – *Kodeks karny wykonawczy* (Dz. U. 1997, nr 90, poz. 557).

nym, także w warunkach, w których niemożliwe jest konsekwentne przeprowadzenie klasyfikacji i rozmieszczenia a tym bardziej realizowanie zasady indywidualizacji. Ponadto niewielka liczba zakładów karnych w Polsce powoduje, że często odbywają one karę bardzo daleka od miejsca zamieszkania męża i dzieci.

W największym polskim zakładzie karnym dla kobiet w Grudziądzu funkcjonuje szpital położniczo-ginekologiczny i dom małego dziecka, w którym rodzące matki mogą przebywać ze swoimi dziećmi do ukończenia przez nich 3 roku życia. Kobieta osadzona w zakładzie karnym opiekuje się swoim dzieckiem całą dobę a dzięki temu uczy się prawidłowych postaw, czułego mówienia do dziecka oraz dotyku⁵.

Typy zakładów karnych

1. Zakłady karne typu zamkniętego;
2. Zakłady karne typu półotwartego;
3. Zakłady karne typu otwartego.

Zakłady te różnią się stopniem zabezpieczenia ochronnego oraz izolacji społecznej, a także obowiązkami i uprawnieniami, a powyższe typy decydują o progresywności systemu. Pozwalają na stosowanie tzw. wolnej progresji, polegającej na tym, że tych skazanych, którzy spełniają oczekiwania resocjalizacyjne, można awansować do zakładu z większą swobodą, np. do zakładu półotwartego, a tych którzy zawodzą wychowawczo, można kierować do zakładu o mniejszej swobodzie, np. z zakładu półotwartego do zakładu zamkniętego.

Takie podejście jest wyrazem podmiotowości, ponieważ awanse i degradacje zależą od zachowania więźniów. Są oni świadomi swoich obowiązków i uprawnień, a także konsekwencji nierespektowania tych pierwszych i respektowania tych drugich. Wybór zachowań należy do nich. Jest to zatem trening samosterowania, który jest niezwykle ważny w proce-

⁵ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – *Kodeks karny wykonawczy* (Dz. U. 1997, nr 90, poz. 557).

sie korektury postaw, stanowiącej rdzeń procesu resocjalizacyjnego.

W zakładzie karnym typu zamkniętego (art. 90 KKW) cele mieszkalne skazanych są w zasadzie zamknięte całą dobę, jeśli jednak względy bezpieczeństwa nie stoją na przeszkodzie, cele mogą być otwarte przez określony czas w ciągu dnia (decyzje co do otwarcia podejmuje dyrektor, ustalając porządek wewnętrzny zakładu). Skazani powinni być zatrudnieni na terenie zakładu, poza terenem mogą być zatrudnieni jedynie w pełnym systemie konwojowania (nie dotyczy to skazanych niebezpiecznych oraz odbywających karę dożywotniego pozbawienia wolności, którzy mogą wykonywać prace wyłącznie na terenie zakładu). Zajęcia kulturalno-oświatowe, sportowe i nauczanie odbywa się na terenie zakładu. Skazani mogą korzystać z własnej bielizny i obuwia, ale korzystanie z własnej odzieży wymaga zezwolenia dyrektora. Poruszanie się skazanych po terenie zakładu odbywa się w sposób zorganizowany i pod dozorem.

Skazanym osadzonym w tego typu zakładzie nie udziela się przepustek, a udzielanie nagród związanych z opuszczeniem zakładu ograniczone jest szczególnymi przepisami. W myśl regulaminu skazany może korzystać z dwóch widzeń w miesiącu (pod dozorem funkcjonariusza, który prowadzi również kontrole rozmów). Kontrolowane są również rozmowy telefoniczne oraz korespondencja⁶.

Zakład karny półotwarty (art. 91 KKW) charakteryzuje się mniejszym stopniem zabezpieczenia i izolacji skazanych. Cele mieszkalne skazanych pozostają otwarte w dzień, w porze nocnej mogą być zamknięte. Skazani mogą korzystać z własnej odzieży, bielizny, obuwia oraz poruszać się po terenie zakładu w czasie i miejscach ustalonych w porządku wewnętrznym określonym przez dyrektora zakładu. Mogą być zatrudnieni poza terenem zakładu bez konwojenta albo na pojedynczych stanowiskach pracy, mogą także po uzyskaniu zezwolenia dy-

⁶ B. Stando-Kawecka, *Prawne podstawy resocjalizacji*, Kraków 2000, s. 122.

rektora brać udział w nauczaniu, szkoleniu i zajęciach terapeutycznych poza zakładem. Dodatkowo administracja może organizować grupowe zajęcia kulturalno-oświatowe i sportowe poza zakładem. Istotnym elementem jest możliwość uzyskania przepustek, ale nie częściej niż raz na dwa miesiące i na okres nie przekraczający łącznie 14 dni w roku. Regulamin przewiduje trzy widzenia w miesiącu, oraz możliwość sprawowania kontroli nad widzeniami czy korespondencją⁷.

Zakład karny typu otwartego (art. 90 kkw.) posiada cele mieszkalne otwarte całą dobę. Skazani mogą otrzymywać z depozytu zakładowego pieniądze pozostające do ich dyspozycji, mogą także uzyskać zezwolenie dyrektora na indywidualny udział w zajęciach i imprezach kulturalno-oświatowych poza zakładem. Mogą uzyskać przepustki na czas nie przekraczający 28 dni w roku, nie częściej niż raz w miesiącu. Mają oni prawo do korzystania z nieograniczonej liczby widzeń w dniach i godzinach wyznaczonych porządkiem wewnętrznym zakładu. Rozmowy w trakcie widzeń oraz korespondencja nie podlegają kontroli.

Jeśli postawa i zachowanie skazanego za tym przemawiają przynosi się go z zakładu karnego typu zamkniętego do zakładu typu półotwartego lub otwartego (zasada wolnej progresji). Wyjątek dotyczy skazanych na karę dożywotniego pozbawienia wolności – rozpoczynają oni karę zawsze w zakładach karnych typu zamkniętego, można ich przenieść do zakładu typu półotwartego po odbyciu co najmniej 15 lat kary, a do zakładu otwartego po odbyciu co najmniej 20 lat kary. Co więcej, zgodnie z Kodeksem karnym wykonawczym bezpośrednie przeniesienie z zakładu zamkniętego do otwartego możliwe jest dopiero po odbyciu przez skazanego połowy tej części kary, po której mógłby się ubiegać o warunkowe przedterminowe zwolnienie (kolejny wyjątek od zasady wolnej progresji). Natomiast ujemna ocena postawy i zachowania skazanego, a także względy

⁷ Tamże, s. 124.

bezpieczeństwa mogą powodować przeniesienie go do zakładu karnego typu półotwartego lub zamkniętego. Oceną okresowych postępów skazanego w resocjalizacji zajmuje się komisja penitencjarna (nie rzadziej niż co 6 miesięcy), kierując się kryteriami takimi jak: stosunek skazanego do popełnionego przestępstwa, stopień przestrzegania porządku i dyscypliny, stosunek do pracy, charakter kontaktów z rodziną, zachowanie wobec innych skazanych i przełożonych oraz zmiany w zachowaniu się skazanego od ostatniej oceny. Decyzja komisji może być podstawą orzeczenia o przeniesieniu, również sam skazany może zwrócić się do komisji z wnioskiem o przeniesienie (decyzja komisji podlega kontroli sadu penitencjarnego). W kwestii rozpoczęcia odbywania kary, Kodeks preferuje zakłady typu półotwartego⁸.

Kara pozbawienia wolności wykonywana jest w jednym z trzech systemów: zwykłym, terapeutycznym lub programowanego oddziaływania. System wykonywania kary nie jest związany z rodzajem ani typem zakładu karnego.

W systemie terapeutycznym odbywają karę skazani, u których występują zaburzenia psychiczne, upośledzenie umysłowe, uzależnienie od alkoholu lub innych środków odurzających, niepełnosprawność fizyczna, jeżeli wymagają specjalistycznego oddziaływania, zwłaszcza opieki psychologicznej, lekarskiej lub rehabilitacyjnej. System ten ma na celu przygotowanie skazanych do powrotu do społeczeństwa, a także zapobieganie pogłębianiu się patologicznych cech osobowości, przywracanie równowagi psychicznej oraz kształtowanie zdolności współżycia społecznego i przygotowanie do samodzielnego życia. Odbywanie kary w tym systemie nie wymaga zgody skazanego, jednak leczenie i rehabilitacja skazanych, u których stwierdzono uzależnienie od alkoholu albo innych środków odurzających wymaga orzeczenia sadu penitencjarnego.

⁸ B. Stando-Kawecka, *Prawne podstawy resocjalizacji*, Kraków 2000, s. 135–136.

System ten jest systemem przejściowym – skazani nie wymagający już takich oddziaływań przenoszeni są do innego systemu⁹.

System programowanego oddziaływania jest systemem szczególnie nakierowanym na resocjalizację.

Podstawą wykonywania kary jest indywidualny program oddziaływania opracowany przy współudziale skazanego¹⁰.

Powinien on zawierać cele etapowe oraz cel końcowy resocjalizacji, czyli zalecenia dotyczące: osadzenia więźnia w określonym mikrośrodowisku społecznym, sposobu zagospodarowania czasu wolnego, kształcenia, zatrudnienia, sposobu rozliczania więźnia (w przypadku jego niesubordynacji czy pozytywnego zachowania), sugestie w zakresie uzyskania dobrej komunikacji, sugestie co do pomocy więźniowi, zalecenia dotyczące poziomu i jakości utrzymywania kontaktów z rodziną, zalecenia dotyczące zabezpieczenia więźnia przed zagrożeniami ze strony innych więźniów oraz kwestie społecznego i materialnego przygotowania więźnia do opuszczenia zakładu¹¹.

System ten jest oferta skierowana do skazanego, z której może skorzystać bądź ją odrzucić. Młodociani odbywają karę obligatoryjnie w tym systemie.

W systemie zwykłym wykonuje się karę wobec skazanych dorosłych, jeśli nie odbywają jej w innym systemie. Wykonywanie kary ma zmierzać do celów indywidualno-prewencyjnych. Skazani mogą korzystać z dostępnego w zakładzie karnym zatrudnienia, nauczania oraz zajęć kulturalnooświatowych i sportowych. Mogą także w trakcie wykonywania kary zmienić decyzje i po wyrażeniu zgody na współudział w opracowaniu i re-

⁹ B. Stando-Kawecka, *Prawne...*, op. cit., Kraków 2000, s. 128.

¹⁰ K. Linowski, *Zasady i etapy tworzenia indywidualnego programu oddziaływania na skazanych*, „Opieka. Wychowanie. Terapia” 2003, nr 3, s. 12.

¹¹ H. Machel, *Wprowadzenie do pedagogiki penitencjarnej*, Gdańsk 2004, s. 87–88.

alizacji indywidualnego programu oddziaływań przejść do systemu programowanego¹².

W systemach penitencjarnych zorientowanych na resocjalizację klasyfikacja skazanych odgrywa istotną rolę, ponieważ jest ona podstawowym środkiem indywidualizacji wykonywania kary pozbawienia wolności, umożliwiającej osiągnięcie zakładanych celów wychowawczych. Ma ona na celu stworzenie warunków sprzyjających indywidualnemu postępowaniu ze skazanymi, zapobieganie szkodliwym wpływom, zapewnienie bezpieczeństwa osobistego, wybór właściwego systemu wykonywania kary, rodzaju i typu zakładu (klasyfikacja zewnętrzna, prawna) oraz rozmieszczeniu skazanych wewnątrz zakładu karnego.

Kryteria, w oparciu o które dokonuje się klasyfikacji skazanych to w szczególności

- wiek;
- płeć;
- dotychczasowa karalność;
- uprzednie odbywanie kary;
- umyślność lub nieumyślność czynu;
- wysokość pozostałej do odbycia kary pozbawienia wolności;
- stan zdrowia psychicznego i fizycznego;
- podatność na resocjalizację¹³;
- stopień demoralizacji i zagrożenia społecznego.

Klasyfikacja skazanych wg kryteriów przewidzianych prawem dokonuje się przede wszystkim w oparciu o wyniki badań osobowo poznawczych, które polegają na gromadzeniu wszelkich danych odnoszących się do osoby skazanego.

¹² B. Stando-Kawecka, *Prawne podstawy resocjalizacji*, Kraków 2000, s. 129.

¹³ H. Machel, *Wprowadzenie do pedagogiki penitencjarnej*, Gdańsk 2004, s. 114.

Prowadzone są one już w postępowaniu przygotowawczym, a następnie w trakcie rozpoznania sprawy przez sąd. Przy uwzględnieniu kryteriów klasyfikacji skazanych dzieli się na grupy oznaczone symbolami M, P, R, W odpowiadające rodzajom zakładów karnych (M – ZK dla młodocianych, P – dla odbywających karę po raz pierwszy, R – dla recydywistów penitencjarnych, W – dla odbywających karę aresztu wojskowego) oraz podgrupy oznaczone cyframi 1, 2, 3 odpowiadającymi typom zakładów karnych oraz literami p, t, z odpowiadającymi systemom wykonywania kary (1 – ZK typu zamkniętego, 2 – półotwartego, 3 – otwartego; p – system programowanego oddziaływania, t – system terapeutyczny, z – system zwykły). Sąd wydając wyrok skazujący na karę pozbawienia wolności, może określić rodzaj i typ zakładu karnego, w którym skazany ma odbyć karę, a także może orzec terapeutyczny system jej wykonywania (sąd kieruje się przepisami prawa karnego wykonawczego regulującymi zasady kierowania skazanych do poszczególnych zakładów i systemów wykonywania kary). W sytuacji, gdy w trakcie wykonywania kary wystąpią okoliczności uzasadniające zmianę rodzaju lub typu zakładu bądź obranego systemu, dokonanie takiej zmiany wymaga wydania postanowienia przez sąd penitencjarny, a w przypadku kolejnych okoliczności uzasadniających zmianę już po wydaniu postanowienia przez sąd penitencjarny, decyzje w tym zakresie może podjąć komisja penitencjarna. W praktyce sądy wydające wyrok skazujący na karę pozbawienia wolności niezwykle rzadko korzystają z możliwości określenia sposobu wykonywania kary, decyzje podejmuje wówczas komisja penitencjarna¹⁴.

Problemy z jakimi boryka się polskie więziennictwo, takie jak przeludnienie czy biurokratyzacja, to nie jedyne zagrożenia dla prawidłowego funkcjonowania tej instytucji. Ciągłe zmieniająca się władza polityczna uniemożliwia planowanie długo-

¹⁴ B. Stando-Kawecka, *Prawne podstawy resocjalizacji*, Kraków 2000, s. 133.

terminowych zmian, tymczasem w więziennictwie nie można mówić o szybkich, spektakularnych efektach.

Rozwinięcie dobrej i adekwatnej do skali potrzeb oferty resocjalizacyjnej dla skazanych, to mozolne budowanie zespołów zdolnych do realizacji zadań rehabilitacyjnych i organiczna praca na lata¹⁵.

Najbardziej adekwatny pod względem zadań resocjalizacyjnych jest system programowanego oddziaływania, natomiast sami skazani nie widzą w nim szansy na resocjalizację (młodociani nie widzą żadnych korzyści w tego typu oddziaływaniach – 47,9%), a jedynie szanse na poprawę własnych warunków egzystencji w zakładzie (52% recydywistów upatruje w tym systemie takową szansę), bądź możliwość uzyskania dzięki niemu różnego rodzaju przywilejów (takich jak np. przepustki – 33,7% dorosłych skazanych po raz pierwszy).

Zatrważające jest także to, że większość miejsca w programach poświęcona jest działalności kulturalno-oświatowej i sportowej zamiast pracy na rzecz umiejętności radzenia sobie po wyjściu na wolność. Różne perspektywy ukazują różne problemy, z jakimi boryka się polskie więziennictwo. Istotną kwestią jest to, aby planowane i podejmowane działania były realizowane niezależnie od zmieniającej się władzy politycznej, a wdrażane rozwiązania były adekwatne do rzeczywistych potrzeb¹⁶.

¹⁵ A. Majcherczyk, *Programy resocjalizacji skazanych – głos w dyskusji o stanie i perspektywach więziennictwa*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2006, nr 52–53.

¹⁶ A. Szymanowska, *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w świetle wyników badań kryminologiczno-psychologicznych* [w:] F. Kozaczuk (red.), *Resocjalizacja instytucjonalna: perspektywy i zagrożenia*, Rzeszów 2004, s. 199.